

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

- 3. The Collection of the Connected Discourses -
Subcommentaries (3. Saṃyutta Nikāya - Tīkā)
- 5. Subcommentary on the Great Book (5. Mahāvaggaṭīkā)
- 2. Connected Discourses on the Factors of Enlightenment
(2. Bojjhaṅgasamuttam)

PaliVerse

3. The Collection of the Connected Discourses - Subcommentaries

5. Subcommentary on the Great Book

2. Bojjhaṅgasamuttam

1. Pabbatavaggo

1. Himavantasuttavaṇṇanā

182. Bujjhati catusaccaṃ ariyasāvako etāyāti bodhaṃ, dhammasāmaggī, ariyasāvako pana catusaccaṃ bujjhatīti bodhi. Aṅgāti kāraṇā. Yāya dhammasāmaggiyāti sambandho. Taṇhāvasena patitṭhānaṃ, diṭṭhivasena āyūhanā. Sassatadiṭṭhiyā patitṭhānaṃ, ucchedadiṭṭhiyā āyūhanā. Līnavasena patitṭhānaṃ, uddhaccavasena āyūhanā. Kāmasukhānuyogavasena patitṭhānaṃ, attakilamathānuyogavasena āyūhanā. Oghataraṇasuttavaṇṇanāyaṃ -

“Kilesavasena patitṭhānaṃ, abhisāṅkhārasena āyūhanā. Taṇhādiṭṭhīhi patitṭhānaṃ, avasesakilesābhisaṅkhārehi āyūhanā, sabbākusalābhisaṅkhārasena patitṭhānaṃ, sabbalokiyakusalābhisaṅkhārasena āyūhanā”ti -

Vuttesu pakāresu idha avuttānaṃ vasena veditabbo. Kilesasantānaniddāya utṭhahatīti etena sikhāpattavipassanāsahagatānaṃpi satīādīnaṃ bojjhaṅgabhāvaṃ dasseti. Cattārītiādīnā maggaphalena saḥagatānaṃ. Sattahi bojjhaṅgehi bhāvitehi saccapaṭivedho hotīti kathamidam jānitabbanti codanaṃ sandhāyāha “yathāhā”tiādi. Jhānaṅgamaggaṅgādayo viyāti etena bodhibojjhaṅgasaddānaṃ samudāyāvayavavisayataṃ dasseti. Senaṅgarathaṅgādayo viyāti etena puggalapaññattiyā avijjamānapaññattibhāvaṃ dasseti.

Bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgāti vuttaṃ “kāraṇattho aṅgasaddo”ti. Bujjhatīti bodhi, bodhiyā eva aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṃ “bujjhantīti bojjhaṅgā”ti. Vipassanādīnaṃ kāraṇānaṃ bujjhitabbānaṃ saccānaṃ anurūpaṃ paccakkhabhāvena paṭimukhaṃ aviparītaṃ sammā bujjhantīti evaṃ vatthuvisesadīpakehi uparimaggehi anubujjhantītiādīnā vuttabodhisaddehi nippadesena vuttaṃ “bujjhanatāsāmaññaṇa saṅgaṇhātī”ti. Ettha ca līnapatitṭhāna-kāmasukhallikānuyoga-ucchedābhīnivesānaṃ dhammavicaya-vīriyapītipadhāna-dhammasāmaggī paṭipakkho. Uddhaccāyūhanaattakilamathānuyoga-sassatābhīnivesānaṃ passaddhisamādhī-upekkhāpadhāna-dhammasāmaggī paṭipakkho. Sati pana ubhayatthāpi icchitabbā. Tathā hi sā sabbatthikā vuttā.

Sam-saddo pasamsāyaṃ. Punadeva sundaro ca atthopīti āha “pasattho sundaro ca bojjhaṅgo”ti. Abhinibbattetīti abhivisiṭṭhabhāvena nibbatteti savisesabhāvaṃ vadati. “Eke vaṇṇayantī”ti vatvā tattha yathāvuttavivekattayato aññaṃ vivekadvaṃ uddharitvā dassetuṃ “te hī”tiādi vuttaṃ. Tattha jhānakkhaṇe tāva kiccato vikkhambhanavivekanissitaṃ, vipassanākkhaṇe ajjhāsayato

paṭippassaddhivivekanissitaṃ bhāvetīti. Tenāha - “anuttaraṃ vimokkhaṃ upasampajja viharissāmi”ti. Tattha tattha nicchayatāya kasiṇajjhānaggahaṇena anuppādānampi gahaṇaṃ datṭhabbaṃ.

Himavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kāyasuttavaṇṇanā

183. Tiṭṭhanti etenāti ṭhiti, kāraṇaṃ. Kammutucittāhārasaññito catubbidho paccayo ṭhiti etassāti paccayaṭṭhitiko. Āhārapaccayasaddā hi ekatthā. Subhampīti kāmaccando paccayo, asubhe subhākārena pavattanato subhanti vuccati. Tena kāraṇena pavattanakassa aññassa kāmaccandassa nimittattā subhanimittanti. Subhassāti yathāvuttassa subhassa. Ārammaṇampīti subhākārena, iṭṭhākārena vā gayhamānaṃ rūpādiārammaṇampi subhanimittaṃ vuttākārena. Anupāyamanasikāroti ākaṅkhitassa hitasukhassa anupāyabhūto manasikāro, tato eva uppathamanasikāroti ayonisomanasikāro. Tasminti yathānidhārite kāmaccandabhūte tadārammaṇabhūte ca duvidhepi subhanimitte. Aṭṭhakathāyaṃ pana “subhārammaṇe”icceva vuttaṃ. Atthi, bhikkhave, subhanimittantiādīti ādi-saddena kāmaccandanīvaraṇassa āhāradassanapāli uttānāti katvā vuttaṃ - “evaṃ sabbanīvaraṇesu yojanā veditabbā”ti.

Paṭighopi paṭighanimittaṃ purimuppannessa pacchā uppajjanakassa nimittabhāvato. Paṭighārammaṇaṃ nāma ekūnavāsati āghātavatthubhūtā sattasaṅkhārā. Aratīti pantasenāsanādīsū aramaṇaṃ. Ukkaṇṭhitāti ukkaṇṭhabhāvo. Pantesūti dūresu, vivittesu vā. Adhikusalesūti samathavipassanādharmesu. Aratīti ratipaṭipakkho. Aratitāti aramaṇākāro. Anabhiratīti anabhiratabhāvo. Anabhiramaṇāti anabhiramaṇākāro. Ukkaṇṭhitāti ukkaṇṭhanākāro. Paritassitāti ukkaṇṭhanavaseneva paritassanā.

Āgantukaṃ, na sabhāvasiddhaṃ. Kāyālasīyanti nāmakāye alasabhāvo. Sammohavinodaniyaṃ pana “tandīti jātiālasīya”nti vuttaṃ. Vadatīti etena atisītādipaccayā saṅkocāpattiṃ dasseti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ kilesavatthuvibhaṅge. Tandīti jātiālasīyaṃ. Tandīyanāti tandīyanākāro. Tandīmanakatāti tandīyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo ālasyaṃ. Ālasyāyanākāro ālasyāyanā. Ālasyāyitassa bhāvo ālasyāyitattaṃ. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyālasīyaṃ kathitaṃ.

Kilesavasenāti sammohavasena. Kāyavinamanāti kāyassa virūpato namanā. Jambhanāti phandanā. Punappunaṃ jambhanā vijambhanā. Ānamanāti purato namanā. Vinamanāti pacchato namanā. Sannamanāti samantato namanā. Paṇamanāti yathā hi tantato utṭhitapesakāro kiñcīdeva upariṭṭhitaṃ gahetvā ujum kāyaṃ ussāpeti, evaṃ kāyassa uddhaṃ ṭhapanā. Byādhiyakanti uppannabyādhitā. Iti sabbehipi imehi padehi kilesavasena kāyaphandanameva kathitaṃ.

Bhattapariḷāhoti bhattavasena pariḷāhuppatti. Bhuttāvissāti bhuttavato. Bhattamucchāti bhattagelaññaṃ. Atibhuttapaccayā hi mucchāpatto viya hoti. Bhattakilamathoti bhuttapaccayā kilantabhāvo. Bhattapariḷāhoti bhattadaratho. Kucchipūraṃ bhuttavato hi pariḷāhuppattiyā upahatindriyo viya hoti, kāyo khijjati. Kāyaduṭṭhullanti bhuttabhattaṃ nissāya kāyassa akammaññatā.

Cittassa līyanākāroti ārammaṇe cittassa saṅkocappatti. Cittassa akalyatāti cittassa gilānabhāvo. Gilānoti akallako vuccati. Tathā cāha “nāhaṃ, bhante, akallako”ti. Akammaññatāti cittaḡelaññasaṅkhāto akammaññanākāro. Olīyanāti olīyanākāro. Iriyāpathikampi cittaṃ yassa vasena iriyāpathaṃ sandhāretuṃ asakkonto olīyati, tassa taṃ ākāraṃ sandhāya vuttaṃ “olīyanā”ti. Dutiyapadaṃ upasaggena vaḍḍhitaṃ. Līnanti avipphārikatāya saṅkocappattaṃ. Itare dve ākāraniddesā. Thinanti avipphārikatāya anussāhanā asaṅgahanasaṅgahanaṃ. Thiyanākāro thiyanā. Thiyitattanti thiyitassa ākāro, avipphārikatāti attho.

Cetaso avūpasamoti cittassa avūpasantatā asannisinnabhāvo. Tenāha - “avūpasantākāro”ti. Atthato panetanti svāyaṃ avūpasantākāro vikkhepasabhāvattā vikkhepahetutāya ca atthato etaṃ uddhaccakukkuccameva.

Vicikicchāya ārammaṇadhammā nāma “buddhe kaṅkhatī”tiādinā āgataatṭhakaṅkhāvatthubhūtā dhammā. Yasmā vicikicchā byāpādādayo viya anu anu uggahaṇapaccayā uppajjati, tasmā kaṅkhātṭhānīyaṃ ārammaṇameva dassitaṃ “vicikicchāya ārammaṇadhammā”ti. Yasmā purimuppannā vicikicchā pacchā vicikicchāya paccayo hoti, tasmā vicikicchāpi vicikicchātṭhānīyadhammā veditabbā. Tatrāyaṃ vacanattho - tiṭṭhanti pavattanti etthāti ṭhānīyā, vicikicchā eva ṭhānīyā vicikicchātṭhānīyā. Atṭhakathāyaṃ pana ārammaṇassapi tattha visesapaccayatāṃ upādāya “kāmacchando vicikicchāti ime dve dhammā ārammaṇena kathitā”ti vuttaṃ. Subhanimittassa hi paccayabhāvamattaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ, tathāpi yathā “paṭighampi paṭighanimitta”nti katvā “byāpādo upanissayena kathito”ti vuttaṃ, evaṃ subhampi subhanimittanti katvā kāmacchando upanissayena kathitoti sakkā viññātuṃ. Sesā thinamiddhauddhaccakukkuccāni. Tattha thinamiddhaṃ aññamaññaṃ saḡatādivasena paccayo, tathā uddhaccakukkuccanti. Ubhayesampi upanissayaakoṭiyā paccayabhāve vattabbameva natthīti āha “saḡatena ca upanissayena cā”ti.

Yasmā sati nāma “cattāro satipaṭṭhānā”tiādinā tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ anussaraṇavasena vattati, tasmā te dhammā satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā nāma. Lokuttaradhamme ca anussavādivasena gaḡetvā tathā pavattateva. Tena vuttaṃ “satiyā”tiādi.

Kosallaṃ vuccati paññā, tato uppannā kosallasambhūtā. Anavajjasukhavipākāti anavajjā hutvā sukhavipākā vipaccanakā. Padadvayena paccayato sabhāvato kiccato phalato kusalaḡadhammaṃ dasseti. Akusalaniddeseḡi eseḡa nayo. Sāvajjāti gārayhā. Anavajjāti agārayhā. Hīnā lāmakā. Paṇītā seṭṭhā. Kaṇhā kāḡakā asuddhā. Sukkā odātā suddhā. Paṭibhāga-saddo paṭhame vikappe sadisakoṭṭhāsatto, dutiye paṭipakkhakoṭṭhāsatto, tatiye niggahetabbapaṭipakkhakoṭṭhāsatto daṭṭhabbo.

Kusalakiriyāya ādikammabhāvena pavattavīriyaṃ dhitisabhāvatāya dhātūti vuttanti āha “ārambhadhātūti paṭhamārambhavīriya”nti. Laddhāseḡanaṃ vīriyaṃ balappattaṃ hutvā paṭipakḡhaṃ vidhamatīti āha - “nikkamadhātūti kosajjato nikkhantattā tato balavatara”nti. Adhimattādhimattatarānaṃ paṭipakḡhadhammānaṃ vidhamanasamatthaṃ paṭupaṭutarādibhāvappattaṃ hotīti āha - “parakkamadhātūti paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanatāya tatopi balavatara”nti.

Tiṭṭhati pavattati etthāti ṭhānīyā. Ārammaṇadhammā, pītisambojjhaṅgassa ṭhānīyāti pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyāti “pītiyā ārammaṇadhammā”ti vuttaṃ. Yasmā aparāparuppattiyā pītipi tathā vattabbataṃ labhatīti vuttaṃ visuddhimagge “pītiyā

eva taṃ nāma”nti. Darathapassaddhīti daratho kilesapariḷāho, so passambhati etāyāti darathapassaddhi, kāyapassaddhiyā vedanādikhandhattayassa viya rūpakāyassapi passambhanaṃ hoti, cittapassaddhiyā cittasseva passambhanaṃ, tato evettha bhagavatā lahutādīnaṃ viya duvidhatā vuttā. Tathā samāhitākāraṃ sallakkhetvā gayhamāno samathova samathanimittam, tassa ārammaṇabhūtaṃ paṭibhāganimittampi. Vividham aggaṃ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaraso bhantatāpaccupaṭṭhāno vutto. Ekaggabhāvato byaggapaṭipakkhoti abyaggo, samādhi, so eva nimittanti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha “tasseva vevacana”nti.

Yo ārammaṇe iṭṭhāniṭṭhākāraṃ anādiyitvā gahetabbo majjhattākāro, yo ca pubbe upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāvasena uppanno majjhattākāro, duvidhopi so upekkhāya ārammaṇadhammoti adhippetoti āha - “atthato pana majjhattākāro upekkhāṭṭhānīyā dhammāti veditabbo”ti. Ārammaṇena kathitā ārammaṇasseva tesam visesapaccayabhāvato. Sesāti vīriyādayo cattāro dhammā. Tesañhi upanissayova sātisayo icchitabboti.

Kāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīlasuttavaṇṇanā

184. Khīṇāsavassa lokuttaraṃ sīlaṃ nāma maggaphalapariyāpannā sammāvācākamantājīvā sīlalakkhaṇappattā tadanñe cetanādayo. Lokiyaṃ pana kiriyābyākatacittapariyāpannaṃ cārittasiḷaṃ, vārittasiḷassa pana sambhavo eva natthi viramaṇavasena pavattiyā abhāvato. “Pubbabhāgasīlaṃ lokiyasiḷa”nti keci.

Cakkhudassananti cakkhūhi dassanaṃ. Lakkhaṇassa dassananti sabhāvadhammānaṃ saṅkhatānaṃ paccattalakkhaṇassa ñātapariññāya, aniccādisāmaññalakkhaṇassa tīraṇapariññāya dassanaṃ. Pajahantopi hi te pahātabbākārato passati nāma. Nibbānassa tathalakkhaṇaṃ maggaphalehi dassanaṃ, taṃ pana paṭivijjhanaṃ. Jhānena pathavīkasiṇādīnaṃ, abhiññāhi rūpānaṃ dassanampi ñāṇadassanameva. Cakkhudassanaṃ adhippetam savanapayirupāsānaṃ parato gahitattā. Pañhapayirupāsānanti pañhapucchanavasena payirupāsanaṃ aññakammattāya upasaṅkamanassa kevalaṃ upasaṅkamaneneva jotitattā.

Ariyānaṃ anussati nāma guṇavasena, tatthāpi laddhaovādāvajjanamukhena yathābhūtasīlādiguṇānussaraṇanti dassetuṃ “jhānavipassanā”tiādi vuttaṃ. Aññesaṃyeva santiketi ariyehi aññesaṃ sāsānikānaṃyeva santike. Tenāha - “anupabbajjā nāmā”ti. Aññesūti sāsānikehi aññesu tāpasaparibbājakādīsu. Tattha hi pabbajjā ariyānaṃ anupabbajjā nāma na hotīti vuttaṃ.

Satasahassamattā ahesuṃ samantapāsādikattā mahātherassa. Laṅkādīpeti nissayasīsenā nissitasallakkhaṇaṃ. Na hi pabbajjā dīpapaṭiladdhā, atha kho dīpanivāsiācariyapaṭiladdhā. Mahinda...pe... pabbajanti nāma tassa parivāratāya pabbajjāyāti.

Saratīti taṃ ovādānusāsānidhammaṃ cinteti citte karoti. Vitakkāhataṃ karotīti punappunaṃ parivitakkanena tadatthaṃ vitakkanipphāditaṃ karoti. Āraddho hotīti sampādito hoti. Taṃ pana sampādanaṃ pāripūri evāti āha “paripuṇṇo hotī”ti. Tatthāti yathāvutte dhamme. Ñāṇacāravasenāti ñāṇassa pavattanavasena. Tesam

tesaṃ dhammānanti tasmaṃ tasmaṃ ovādadhamme āgatānaṃ rūpārūpadhammānaṃ. Lakkhaṇanti visesalakkhaṇaṃ sāmāññalakkhaṇaṃ. Pavicinatīti “idaṃ rūpaṃ ettakaṃ rūpa”ntiadinā vicayaṃ āpajjati. Ñāṇaṃ ropetīti “aniccaṃ calaṃ palokaṃ pabhaṅgū”tiadinā ñāṇaṃ pavatteti. Vīmaṃsanaṃ...pe... āpajjatīti rūpasattakārūpasattakakkamena vipassanaṃ paccakkhato viya aniccatādīnaṃ dassanaṃ sammasanaṃ āpajjati.

Ubhayampetanti phalānisamsāti vuttadvayaṃ. Atthato ekaṃ pariyāyasaddattā. Paṭikkacāti pageva. Maraṇakāleti maraṇakālasamīpe. Samīpatthe hi idaṃ bhumanti āha “maraṇassa āsannakāle”ti.

So tividho hoti ñāṇassa tikkhamajjhamudubhāvena. Tenāha “kappasahassāyukesū”tiadi. Upahaccaparinibbāyī nāma āyuvemajjhaṃ atikkamitvā parinibbāyanato. Yattha katthacīti avihādīsu yattha katthaci. Sappayogenāti vipassanāñāṇasaṅkhārasaṅkhātena payogena, saha vipassanāpayogenāti attho. Suddhāvāsabhūmiyaṃ uddhamyeva maggasoto etassāti uddhamso. Paṭisandhivasena akaniṭṭhabhavaṃ gacchatīti akaniṭṭhagāmī.

Avihādīsu vattamānopi ekaṃsoto uddhamgamanāraho puggalo akaniṭṭhagāmī eva nāmāti vuttaṃ “eko uddhamso akaniṭṭhagāmīti pañca hontī”ti. Tesanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Uddhamso tabhāvato yadipi heṭṭhimādīsupi ariyabhūmi nibbattateva, tathāpi tattha bhūmīsu āyuṃ aggahetvā akaniṭṭhabhave āyuvaseva soḷasakappasahassāyukatā daṭṭhabbā. “Satta phalā sattānisamsā pāṭikaṅkhā”ti vuttattā “arahattamaggassa pubbabhāgavipassanā bojjaṅgā kathitā”ti vuttaṃ. Sattannampi sahabhāvo labbhatīti “apubbaṃ acarimaṃ ekacittakkaṇikā”ti vuttaṃ. Tayidaṃ pāliyaṃ tattha tattha “tasmaṃ samaye”ti āgatavacanena viññāyati, bojjaṅgānaṃ pana nānāsabhāvattā “nānālakkhaṇā”ti vuttaṃ.

Sīlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vatthasuttavaṇṇanā

185. “Satisambojjhaṅgo”ti evaṃ ce mayhaṃ hotīti satisambojjhaṅgo nāma seṭṭho uttamo pavaro, tasmāhaṃ satisambojjhaṅgasīsenā phalasamāpattiṃ appetvā viharissāmīti evaṃ ce mayhaṃ pubbabhāge hotīti attho. “Appamāṇo”ti evaṃ mayhaṃ hotīti svāyaṃ satisambojjhaṅgo, sabbaso pamāṇakarakilesābhāvato appamāṇadhammārammaṇato ca appamāṇoti evaṃ mayhaṃ antosamāpattiyaṃ asammohavasena hoti. Suparipuṇṇoti bhāvanāpāripūriyā suṭṭhu paripuṇṇoti evaṃ mayhaṃ antosamāpattiyaṃ asammohavasena hotīti. Tiṭṭhatīti yathākālāparicchedasamāpattiyaṃ avaṭṭhānena tappariyāpannatāya satisambojjhaṅgo tiṭṭhati paṭibandhasena. Uppādaṃ anāvajjitattāti uppādassa anāvajjanena asamannāhārena. Uppādasīsenā cettha uppādavantova saṅkhārā gahitā. Anuppādanti nibbānaṃ uppādābhāvato uppādavantehi ca vinissaṭṭattā. Pavattanti vipākappavattaṃ. Appavattanti nibbānaṃ tappaṭikkhepato. Nimittanti sabbasaṅkhāranimittaṃ. Animittanti nibbānaṃ. Saṅkhāreti uppādādiānāmasanena kevalameva saṅkhāragahaṇaṃ. Visaṅkhāranti nibbānaṃ. Āvajjitattā āvajjitakālo paṭṭhāya ārabha pavattiyā satisambojjhaṅgo tiṭṭhati. Atṭhahākārehīti atṭhahi kāraṇehi. Jānātīti samāpattito vuṭṭhitakāle pajānāti. Atṭhahākārehīti uppādāvajjanādīhi ceva anuppādāvajjanādīhi ca vuttākāraviparītehi atṭhahi ākārehi cavantaṃ samāpattivasena anavaṭṭhānatopi gacchantāṃ cavatīti thero pajānātīti.

Phalabojjhaṅgāti phalasamāpattipariyāpannā bojjhaṅgā. Kiṃ pana te viṣuṃ viṣuṃ pavattantīti āha “yadā hī”tiādi. Sīsaṃ katvāti padhānaṃ seṭṭhaṃ katvā. Tadanvayāti tadanugatā satisambojjhaṅgaṃ anugacchanakā. Tañca kho tathā katvā dhammaṃ paccavekkhaṇavasena. Keci pana “taṃ paccavekkhaṇādikaṃ katvā”ti vadanti.

Vatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhikkhusuttavaṇṇanā

186. Bodhāyāti ettha bodho nāma bujjhanaṃ, taṃ pana kissa kenāti pucchanto “kiṃ bujjhanatthāyā”ti vatvā taṃ dassento “maggena”tiādimāha. Maggena nibbānaṃ bujjhanatthāya saṃvattanti, paccavekkhaṇāya katakiccatam bujjhanatthāya saṃvattanti, paṭhamavikappe sacchikiriyābhisaṃmayo eva dassitoti tena atuṭṭhe “maggena vā”ti dutiyavikappamāha. Vivekanissitaṃ virāganissitanti padehi sabbaṃ maggakiccaṃ tassa phalañca dassitaṃ. Nirodhanissitanti iminā nibbānasacchikiriyā. Kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatītiādinā kilesappahānaṃ. Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotītiādinā paccavekkhaṇā dassitā.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā

187-188. Nibaddhavāsavasena ārāme nisīdanasīloti ārāmanisādī. Parisaṃ ogāḷho hutvā caratīti parisāvacaroti āha - “yo panā”tiādi. Evanti iminākārena. Gahaṇanti niggahaṇaṃ. Tena pucchāpadassa atthaṃ vivarati. Nibbeṭhananti niggahanibbeṭhanaṃ. Tena vissajjanapadassa atthaṃ vivarati. Iminā nāyena etena “itīvādo”ti ettha iti-saddassa atthaṃ dasseti. Upārambhādhippāyo vadati etenāti vādo, doso. Itīvādo hotīti evaṃ imassa upari vādāropanaṃ hoti. Itivādappamokkhoti evaṃ tato pamokkho hoti. Evaṃ vādappamokkhānisamsaṃ parehi āropitadosassa nibbeṭhanavasena dassetvā idāni dosapavedanavasena dassetuṃ “ayaṃ pucchāya doso”tiādi vuttaṃ.

Ettakaṃ ṭhānantiādito paṭṭhāya yāva “tīṇi sucaritānī”ti ettakaṃ ṭhānaṃ. Imaṃ desananti “indriyasamvaro kho”tiādinayappavattaṃ imaṃ desanaṃ. Nābhijjhāyatīti na abhijjhāyati. Nābhihaṃsatīti na abhitussati. Gocarajjhatte ṭhitaṃ hotīti kammaṭṭhānārammaṇe samādhānavasena ṭhitaṃ hoti avaṭṭhitaṃ. Tenāha “susaṇṭhita”nti. Susaṇṭhitanti sammā avikkhepavasena ṭhitaṃ. Kammaṭṭhānavimuttiyāti kammaṭṭhānānuyūñjanavasena paṭipakkhato nīvaraṇato vimuttiyā. Suṭṭhu vimuttanti suvimuttaṃ. Tasmīṃ amanāparūpadassane na maṅku vilakkho na hoti. Kilesavasena dosavasena. Aṭṭhitacitto athaddhacitto. Kovesena hi cittaṃ thaddhaṃ hoti, na mudukaṃ. Adīnamānasoti domanassavasena yo dīnabhāvo, tadabhāvena niddosamānaso. Apūticittoti byāpajjābhāvena sītibhūtacitto.

Imesu chasu dvāresu aṭṭhārasa duccharitāni honti paccekam kāyavacīmanoduccharitabhedenā. Tāni vibhāgena dassetuṃ “katha”ntiādi vuttaṃ. Tattha iṭṭhārammaṇe āpāthagateti nayadānamattametaṃ. Tena “aniṭṭhārammaṇe āpāthagate dosaṃ uppādentassā”tiādinā tividhaduccharitaṃ nīharitvā vattabbaṃ, tathā “majjhattārammaṇe mohaṃ uppādentassā”tiādinā ca. Manoduccharitādisāmaññaṇa pana tīṇiyeva duccharitāni hontīti veditabbaṃ.

Paññattivāsenāti vatthuṃ anāmasitvā piṇḍagahaṇamukhena kevalaṃ paññattivāseneva. Bhāvanāpaṭisaṅkhāneti bhāvanāsiddhe paṭisaṅkhāne, bhāvanāya

paṭisaṅkhāne vāti attho. Imānīti yathāvuttāni chadvārārammaṇāni. Duccaritānīti duccaritakāraṇāni. Appaṭisaṅkhāne ʒhitassa duccaritāni sucaritāni katvā. Pariṇāmetīti parivatteti duccaritāni tattha anuppādetvā sucaritāni uppādentō. Evanti vuttappakārena. Indriyaṣaṃvaro...pe... veditabbo indriyaṣaṃvarasampādanavasena tiṇṇaṃ sucaritānaṃ sijjhanato. Tenāha “ettāvatā”tiādi. Ettāvatāti ādito paṭṭhāya yāva “tiṇi sucaritāni paripūrentī”ti padaṃ, ettāvatā. Sīlānurakkhakaṃ indriyaṣaṃvarasīlanti catupārisuddhisīlassa anurakkhakaṃ indriyaṣaṃvarasīlaṃ kathikaṃ. Kathaṃ pana tadeva tassa anurakkhakaṃ hotīti? Aparāparupattiyā upanissayabhāvato.

Tiṇi sīlānīti indriyaṣaṃvara-ājīvapārisuddhi-paccayasannissita-sīlāni. Lokuttaramissakāti lokiyāpi lokuttarāpi hontīti attho. Sattannaṃ bojjhaṅgānanti lokuttarānaṃ sattannaṃ bojjhaṅgānaṃ. Mūlabhūtā satipaṭṭhānā pubbabhāgā, te sandhāya vuttaṃ “cattāro kho, kuṇḍaliya, satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī”ti. Tepīti yathāvuttasatipaṭṭhānā. Satipaṭṭhānamūlakā bojjhaṅgāti lokiyasatipaṭṭhānamūlakā bojjhaṅgāva. Pubbabhāgāvāti ettha keci “pubbabhāgā cā”ti pāṭhaṃ katvā “pubbeva lokuttarā pubbabhāgā cā”ti atthaṃ vadanti. Vijjāvimuttimūlakāti “satta kho, kuṇḍaliya, bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī”ti evaṃ vuttā bojjhaṅgā lokuttarāva vijjāvimuttisahagatabhāvato.

Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upavānasuttavaṇṇanā

189. Paccattanti karaṇaniddeso ayanti āha - “attanāvā”ti. Kurumānoyevāti uppādentō eva. Kammaṭṭhānavimuttiyā suṭṭhu vimuttanti kammaṭṭhānamanasikārena nīvaraṇānaṃ dūrībhāvato tehi suṭṭhu vimuttaṃ. Atthaṃ karitvāti bhāvanāmanasikāraṃ uttamaṃ katvā. “Mahā vata me ayaṃ attho uppanno”ti atthiko hutvā.

9. Paṭhamauppannasuttavaṇṇanā

190. Tathāgatassa pātubhāvātiādinā buddhuppādakāle eva bojjhaṅgaratanapaṭilābhoti dasseti.

Pabbatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Gilānavaggo

1-3. Pāṇasuttādivaṇṇanā

834. Yesanti yesaṃ sattānaṃ. Cattāro iriyāpathā atthi labbhanti tadupagasarīrāvayavalābhena. Etanti “cattāro iriyāpathe kappentī”ti etaṃ vacanaṃ. “Vivekanissita”ntiādivacanato “sahavipassanake maggabojjhaṅge”icceva vuttaṃ. Dutiyatatiyāni uttānatthāneva heṭṭhā vuttanayattā.

4-10. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

195-201. Visuddhaṃ ahosi visabhāgadhātukkabhāvaṃ vūpasamentaṃ. Tenāha - “pakkharapatte ...pe... vinivattitvā gato”ti. Eseva nayo pālito atthato ca catutthena pañcamachaṭṭhānaṃ samānattā. Visarukkavātasamphassenāti

visarukkhasannissitavātasamphassena. Mandasītajaroti muduko sītajaro. Sesanti vuttāvasesaṃ. Sabbatthāti sattamādīsu catūsu.

Gilānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Udāyivaggo

1-2. Bodhāyasuttādivaṇṇanā

202-203. Kittakena nu kho kāraṇena bujjanakaaṅgā nāma vuccanti bujjanakassa puggalassa aṅgāti vattabbataṃ labhanti. Missakabojjhaṅgā kathitā saḥavipassanā maggabojjhaṅgā kathitāti katvā. Dhammaparicchedo kathito gaṇanāmattena paricchinditvā vuttattā na bhūmantaraparicchedo, vipassanādiparicchedo vā.

3-5. Ṭhāṇiyasuttādivaṇṇanā

204-206. Kāmarāgena gadhitabbaṭṭhānabhūtā kāmarāgaṭṭhāniyāti āha “ārammaṇadhammā”nti. “Manasikārabahulīkā”ti vuttattā “ārammaṇeneva kathita”nti vuttaṃ. Vuttaparicchedoti etena na kevalaṃ ārammaṇavaseneva, atha kho upanissayavasena pettha attho labbhatīti dasseti. Paṭhamavaggassa hi dutiye sutte upanissayavaseneva attho dassito. Missakabojjhaṅgā kathitā avibhāgeneva kathitattā. Aparihāniyeti tīhi sikkhāhi aparihānāvahe.

6-7. Taṇhakkhayasuttādivaṇṇanā

207-208. “So maṃ pucchissatī”ti adhippāyena bhagavatā osāpitadesanaṃ. Patthaṭattā bhāvanāpāripūriyā vitthāritaṃ gatattā. Mahantabhāvanti bhāvanāvaseneva mahattaṃ gatattā. Tato eva vaḍḍhippamāṇā. Nīvaraṇavigame sambhavato paccayato byāpādo vigato hotīti āha - “nīvaraṇānaṃ dūrībhāvena byāpādavirahitattā”ti. Taṇhāmūlakanti taṇhāpaccayaṃ. Yañhi taṇhāsahagataṃ asahagatampi taṇhaṃ upanissāya nipphannaṃ, sabbamaṃ taṃ taṇhāmūlakaṃ. Pahīyati anuppādappahānena. Taṇhādīnaṃ ye va khayā, na tesamaṃ saṅkhārānaṃ khayā. Etehi taṇhakkhayaḍipadehi.

8. Nibbedhabhāgiyasuttavaṇṇanā

209. Nibbijjhantīti nibbedhā, nibbijjhanadhammā dhammavinayādayo, tappariyāpannatāya nibbedhabhāge gato nibbedhabhāgiyo, taṃ nibbedhabhāgiyaṃ. Tenāha “nibbijjhanakoṭṭhāsiya”nti. Bhāvetvā ṭhiteṇa cittaṇa. Vipassanāmaggaṃ pi gahetvā “maggabojjhaṅgā missakā”ti vuttā. Tehīti bojjhaṅgehi bhāvitaṃ cittaṃ. Te vā bojjhaṅge bhāvetvā ṭhitaṃ cittaṃ nāma phalacittaṃ, tasmā nibbattitalokuttameva. Tampīti phalacittampi maggānantaratāya magganissitaṃ katvā missakameva kathetuṃ vaṭṭati “bodhāya saṃvattantī”ti vuttattā.

9. Ekadhammasuttavaṇṇanā

210. Saṃyojanasaṅkhātā vinibandhātīti kāmarāgādisaṃyojanasaññitā bandhanā. Pariniṭṭhapetvā gahaṇāti gilitvā viya pariniṭṭhapetvā gahaṇākārā.

10. Udāyisuttavaṇṇanā

211. Bahukataṃ vuccati bahukāro bahumāno, natthi etassa bahukatanti abahukato, akatabahumāno. Dhammo uppajjamāno ukkujjanto viya nirujjhamāno avakujjanto viya hotīti vuttaṃ “ukkujjaṃ vuccati udayo, avakujjaṃ vayo”ti. Parivattentoti

aniccātipi dukkhātipi anattātipi. “Eso hi te udāyi maggo paṭiladdho, yo te...pe... tathattāya upanessatī”ti pariyosāne bhagavato vacanañcettha sādhakaṃ daṭṭhabbaṃ. Tena tenākārena viharantanti yena sammasanākārena vipassanāvihārena viharantaṃ. Tathābhāvāyāti khīṇāsavabhāvapaccavekkhaṇāya. Tenāha - “khīṇā jātīti...pe... taṃ dassento evamāhā”ti.

Udāyivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nīvaraṇavaggo

3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā

214-215. Na ca pabhāvantanti na ca pabhāsampannaṃ. Pabhijjanasabhāvanti tāpetvā tālane pabhaṅgutaṃ. Avasesaṃ lohanti vuttāvasesaṃ jātilohaṃ, vijātilohaṃ, kittimalohanti pabhedaṃ sabbampi lohaṃ. Uppajjituṃ appadānenāti ettha nanu lokiyakusalacittassapi suvisuddhassa uppajjituṃ appadānena upakkilesatāti? Saccametaṃ, yasmaṃ pana santāne nīvaraṇāni laddhapatiṭṭhāni, tattha mahaggatakusalassapi asambhavo, pageva lokuttarakusalassa, parittakusalaṃ pana yathāpaccayaṃ uppajjati. Nīvaraṇe hi vūpasante santāne uppattiyā aparisuddhaṃ hoti, upakkiliṭṭhaṃ nāma hoti, aparisuddhadīpakapallikavaṭṭhitelādisannissayo dīpo viya, apica nippariyāyato uppajjituṃ appadāneneva tesāṃ upakkilesatāti dassento “yadaggena hī”tiādimāha. Ārammaṇe vikkhattappattivasena cuṇṇavicuṇṇatā veditabbā. Na āvarantīti kusalahamme uppajjituṃ appadānavasena na āvaranti, atha kho tesāṃ uppattiyā honti. Na paṭicchādentīti na vinandhanti. Catubhūmakacittassāti catutthabhūmakakusalacittassa anupakkilesā, tehi akilissanato.

8. Āvaraṇanīvaraṇasuttavaṇṇanā

219. Paññā dubbalā hoti, na balavatī paṭipakkhena upakkiliṭṭhabhāvato. Tenāha “mandā avisadā”ti.

Pañca nīvaraṇā dūre honti āvaraṇābhāvato. Tameva pītinti sappāyadhammasavane uppannaṃ pītiṃ. Tassā tadā uppannākārasallakkaṇena avijahanto punappunaṃ tassā nibbattanena. Tenāha “pañca nīvaraṇe vikkhambhetvā”ti. Idaṃ sandhāyāti ettake divasepi na vinassanti, sā dhammapīti laddhapaccayā hutvā visesāvahāti imamatthaṃ sandhāya etaṃ “imassa pañca nīvaraṇā tasmīṃ samaye na hontī”tiādi vuttaṃ. Pītipāmojjapakkhiyāti pītipāmojjapaccayā. Nassantīti nirodhapaccayavasena pavattanato nassanti. Sabhāgapaccayavasena puna uppajjantāpi...pe... vuccati kiccasādhana vasena pavattanato.

9. Rukkhassuttavaṇṇanā

220. Abhiruhanakāti samīparukkhe abhibhavitvā ruhanakā. Aṭṭhikacchakoti aṭṭhibahulakacchako. Kapithanasadisaphalattā kapitthanoti laddhanāmo.

10. Nīvaraṇasuttavaṇṇanā

221. Andhabhāvakaraṇā paññācakkhussa vibandhanato. Tathā hi te “acakkhukaraṇā paññānirodhikā”ti vuttā. Vihanati vibādhatīti vighāto, dukkhanti āha “vighātapakkhiyāti dukkhapakkhikā”ti. Nibbānatthāya na saṃvattantīti anibbānasaṃvattanikā. Missakabojjhaṅgāva kathitā pubbabhāgikānaṃ kathitattā.

5. Cakkavattivaggo

1. Vidhāsuttavaṇṇanā

222. Vidhīyantīti vidhā, mānādibhāgā koṭṭhāsāti āha “tayo mānakoṭṭhāsā”ti. Tathā tathā vidahanatoti “seyyohamasmi”tiadinā tena tenākārena vidahanato ṭhapanato, ṭhabetabbato vā.

2. Cakkavattisuttavaṇṇanā

223. Sirisampattiyā rājati dīppati sobhatīti rājā, dānapiyavacanāatthacariyāsamānattatāsaṅkhātehi catūhi saṅgahavattūhi. Rañjetīti rameti. Abbhuggatāyāti udīritā nibbattito tattha tattha gacchanato. Cakkaṃ vattetīti cakkaratanaṃ pavattetī. Devaṭṭhānanti pūjanīyadevaṭṭhānaṃ. Cittikataṭṭhenāti pūjanīyabhāvena. Aggho natthi cirakālasambhavapuññānubhāvasiddharatanasabbhāvato. Aññehi cakkavattino pariggahabhūtaratanehi. Loketi manussaloke. Tena tadaññalokaṃ nivatteti. Vijjamānaggahaṇena atītānāgataṃ nivatteti. Buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti cakkavattinopi yebhuyyena tasmīṃyeva uppajjanatoti adhippāyo. Anomassāti alāmakassa ukkaṭṭhassa. Sesāni ratanāni.

Tatrāti vākyopaññāsane nipāto, tasmīṃ pātubhāvavacane. “Ayutta”nti vatvā tattha adhippāyaṃ vivaranto “uppannaṃ hī”tiādimāha. Tehi ratanehi cakkavattananiyamāpekkhatāya cakkavattivacanassa. Niyamenāti ekantena. Vattabbataṃ āpajjati bhāvinī bhūte viya upacāroti yathā -“agamā rājagahaṃ buddho”ti. Laddhanāmassāti cakkavattīti loke laddhasamaññassa patthanīyassa purisavisesassa. Mūluppattivacanatopīti “cakkavattissa pātubhāvā”ti etassa paṭhamuppattiyā vacanatopi. Idāni tamatthaṃ vivaranto “yo hī”tiādimāha. Yo hi cakkavattirājā, tassa uppattiyā cakkaratanaṃ uppajjanato cakkavattīti evaṃ nāmaṃ uppajjati. “Cakkaṃ vattessatī”ti idaṃ pana niyāmaṃ anapekkhitvā tassa uppajjati ratanānuppattiṃ gahetvā vuttanayato saññā uppajjati “cakkavattī”ti. Ekamevāti cakkaratanaṃ eva paṭhamam pātubhavati. Yasmiṃ bhūte rañño cakkavattisamaññā, atha pacchā ratanāni pātubhavantīti bahūnaṃ pātubhāvaṃ upādāya bahulavacanatopi etaṃ “cakkavattissa pātubhāvā ratanānaṃ pātubhāvo”ti vuttaṃ. Ayaṃ hetukattusaññito atthabhedo. Pātubhāvāti pātubhāvato. Puññasambhāro bhinnasantānatāya ratanānampi pariyāyena upanissayahetūti vuttaṃ. Yuttamevetam yathāvuttayuttīyuttattā.

Vattabbabhūto adhippāyo etassa atthīti adhippāyo, atthaniddeso, saṅkhepatto adhippāyo saṅkhepādhippāyo. Cakkaratanaṃnubhāvena cakkavattissariyassa sijjhanato “dātuṃ samatthassā”ti vuttaṃ. Yojanappamāṇe padese pavattattā yojanappamāṇaṃ andhakāraṃ. Atidīghātīrassatādiṃ chabbidhaṃ dosaṃ vivajjetvā ṭhitassāti vacanaseso.

Sabbesaṃ catubhūmakadhammānaṃ purecamaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesanavasena pavattanato. Buddhādīhipi appahānīyatāya mahantadhammasabbhāvattā dhammakāye ca jeṭṭhakaṭṭhena dhammakāyūpapannaṃ. Paññāpāsādatāya cassa uparigataṭṭhena accuggataṃ. Vitthataṭṭhena vipulaṃ. Mahantatāya mahantaṃ. Anādikālabhāvitassa

kilesasantānassa khaṇeneva viddhaṃsanato sīghaṃ lahu javanti pariyāyā.
Bojjhaṅgadharmapariyāpannattā hi vuttaṃ “ekanta-kusalattā”ti. Sampayuttavasena
pītiyā ālokaviddhaṃsanabhāvavasenāti vuttaṃ “sahajātapaccayādī”tiādi.
Sabbasaṅgāhikadhammaparicchedoti catubhūmakattā sabbasaṅgāhako
bojjhaṅgadharmaparicchedo kathito.

4-10. Duppaññasuttādivaṇṇanā

225-231. Eḷaṃ vuccati doso, eḷena mūgo viyāti eḷamūgoti imamatthaṃ dassento
“mukhena vāca”ntiādimāha.

Cakkavattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sākacchavaggo

1. Āhārasuttavaṇṇanā

232. Purimanayatoti “satisambojjhaṅgaṭṭhānīyānaṃ dhammāna”ntiādinā
āgatanayato. Evanti idāni vuccamānākārena. Sati ca sampajaññaṃ
satisampajaññaṃ. Satipadhānaṃ vā abhikkantādīsu
satthakabhāva-pariggaṇhakaññaṃ satisampajaññaṃ. Taṃ sabbattha
satokārībhāvavahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattati. Yathā ca
paccaṇikadhammappahānaṃ anurūpadhammadesanā ca anuppannānaṃ kusalanāṃ
dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavajjanā satokārīpuggalasevanā
ca tattha ca yuttapayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamatthaṃ
dasseti “satisampajañña”ntiādinā. Arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti. Tathā hi
arahāva “sativepullappatto”ti vuccati.

Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo, so eva heṭṭhā vuttanayena sambojjhaṅgo, tassa
dhammavicayasambojjhaṅgassa. Paripucchakatāti ācariyaṃ payirupāsivā pañcapi
nikāye sahaṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānaṃ, tassa tassa
“idaṃ, bhante, kathaṃ imassa ko attho”ti evaṃ khandhādīsu atthapucchakabhāvo.
Tenāha “kandha...pe... bahulatā”ti.

Vatthuvisadakiriyāti cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ tappaṭibaddhāni
ca cīvarādīni idha “vatthūnī”ti adhippetāni, tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti,
tathā karaṇaṃ tesāṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Tena vuttaṃ “ajjhātikabāhirāna”ntiādi.
Ussannadosanti vātādiussannadosaṃ. Sedamalamakkhitanti sedena ceva
jallikāsaṅkhātena sarīramalena ca makkhitaṃ. Ca-saddena aññampi sarīrassa ca
cittassa ca pīlavahaṃ saṅgaṇhāti. Senāsanaṃ vāti vā-saddena pattādīnaṃ saṅgaho
daṭṭhabbo. Avisade sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni visayoti?
Antarantarā pavattanakacittuppādasena evaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppādā
cittakaggatāya ijjhantiyāpi aparisuddhabhāvāya saṃvattanti. Cittacetāsikesu
nissayādipaccayabhūtesu. Ñāṇampīti pi-saddo sampiṇḍane. Tena na kevalaṃ taṃ
vatthuyeva, atha kho tasmimā aparisuddhe ñāṇampi aparisuddhaṃ hotīti
nissayāparisuddhiyā nissitāparisuddhi viya visayassa aparisuddhatāya visayīnaṃ
aparisuddhiṃ dasseti anvayato byatirekato ca.

Samabhāvakaraṇaṃ kiccatō anūnādhikabhāvakaraṇaṃ. Yathāpaccayaṃ
saddheyyavattusmiṃ adhimokkha-kiccasa paṭutarabhāvena paññāya avisadatāya
vīriyādīnaṃ anubalappadānasithilatādinā saddhindriyaṃ balavaṃ hoti. Tenāha
“itarāni mandāni”ti. Tatoti tasmā saddhindriyassa balavabhāvato itaresaṅka

mandattā. Kosajjapakkhe patitum adavā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ paggaḥo, paggaḥakiccaṃ kātum na sakkotīti sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā tṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā upaṭṭhānaṃ, vikkhepaṭipakkho. Yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so avikkhepo. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ dassanakiccaṃ kātum na sakkoti balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭhaṃ karontānaṃ saha pavattamānānaṃ dhammānaṃ ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. Tasmāti vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. Tanti saddhindriyaṃ.

Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti yassa saddheyyavatthuno uḷāratādiguṇe adhimuccanassa sātisaṃyappavattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃdhammatānayaṇa sabbhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkha na hoti - “ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabbhāvo”ti paññābyāpārassa sātisaṃyattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttaṃ - “taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena...pe... hāpetabba”nti. Tathā amanasikaraṇenāti yenākāreṇa bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tenākāreṇa bhāvanaṃ nānuyuñjanenāti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesena kiccuttariyato vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikāreṇa vīriyādīnaṃ paṭutarabhāvāvahena manasikāreṇa saddhindriyaṃ tehi samataṃ karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayaṇa sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalītheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimutto tattha ca katādhikāro satthu rūpakāyadassane pasuto eva hutvā viharanto satthārā - “kiṃ te, vakkali, iminā pūṭikāyena diṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī”tiādīnā ovadiyamāno kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetum papātaṭṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsavissajjanaṇa attānaṃ dassetvā -

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;

Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukha”nti. -

Gāthaṃ vatvā “ehi, vakkalī”ti āha. So tena vacanena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi, saddhāya bahulabhāvato vipassanāvīthiṃ nārohati. Taṃ ṇatvā bhagavā indriyasamattapaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanayaṇa vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ - “vakkalītheravatthu cettha nidassana”nti. Etthāti saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṃ sakiccākaraṇe.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. Passaddhādīti ādi-saddena samādhīupekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaḥo daṭṭhabbo. Hāpetabbanti yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhiyādibhāvanāya hāyati samādhīpakkhikattā tassā. Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī ekaṃsato hāpeti. Tena vuttaṃ “passaddhādibhāvanāya hāpetabba”nti.

Soṇattherassa vatthūti sukumārasonattherassa vatthu. So hi āyasmāpi satthu santikā kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto - “mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheveva sukhaṃ adhigantum, kāyaṃ kilamētvāpi samaṇadhammo kātabbo”ti tñānacaṅkamanameva adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādatalesu photoṣesu uttḥitesupi vedanaṃ ajjuhekkhitvā daḥhavīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ pavattetum nāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇopamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yājetvā bhāvento vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatteva patiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “soṇattherassa vatthu dassetabba”nti. Sesesupīti satisamādhipaṇṇindriyesupi.

Samatanti saddhāpaṇṇānaṃ aññamaññaṃ anūnādhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaṇṇānaṃ visuṃ visuṃ dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aññamaññanātivattanaṃ visesato icchitabbaṃ. Yato tesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjuddhaccapakkhikānaṃ samatāya sati aññamaññupatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhatīti. Balavasaddhotiādi vuttasseva atthassa byatirekamukhena samatthanaṃ. Tassattho - yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadaññaṃ, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā hi so avatthusmiṃ pasīdati, seyyathāpi titthiyasāvaka. Kerāṭikapakkhanti sātṭheyyapakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paṇṇāya atidhāvanto “deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hotī”tiādīni parikappeti hetupatirūpakehi vañcito, evaṃbhūto ca lūkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati, saññattiṃ na gacchati. Tenāha “bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hotī”ti. Yathā cettha saddhāpaṇṇānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, visamabhāvo anattāvaho, evaṃ samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, itaro anattāvaho, tathā samabhāvo avikkhepāvaho, itaro vikkhepāvaho. Kosajjaṃ abhibhavati, tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. Esa nayo uddhaccaṃ abhibhavatīti etthāpi. Tadubhayanti saddhāpaṇṇādvayaṃ samādhivīriyadvayaṃ. Samaṃ kātabbanti samataṃ kātabbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. Evanti evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. Saddahantoti “pathavī pathavīti manasikāramattena kathaṃ jhānuppattī”ti acintetvā “addhā sambuddhena vuttavidhi ijjhatī”ti saddahanto saddhaṃ janento. Okappentoti ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. Ekaggatā balavatī vaṭṭati samādhipadhānattā jhānassa. Ubhinnanti samādhipaṇṇānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paṇṇāya adhimattatāpi icchitabbāti āha “samatāyapī”ti, samabhāvenāpīti attho. Appanāti lokiyaappanā. Tathā hi “hotiyevā”ti sāsāṅkaṃ vadati, lokuttarappanā pana tesaṃ samabhāveveva icchitā. Yathāha “samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī”ti. Yadi visesato saddhāpaṇṇānaṃ samādhivīriyānaṃ samānataṃ icchati, kathaṃ satīti āha - “sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī”ti. Sabbatthāti līnuddhaccapakkhikesu pañcindriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto “saddhāvīriyapaṇṇāna”nti āha. Aññathā pīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi “kosajjapakkhikena samādhinā”icceva vuttaṃ, na ca “passaddhisamādhīupekkhāhī”ti. Sāti sati. Sabbesu rājakammesu niyuttoti sabbakammiko. Tenāti yena kāraṇena sabbattha icchitabbā, tena āha aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā sabbatthikā, sabbena vā līnuddhaccapakkhikena

bojjhaṅgena atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva sabbatthikā. Cittanti kusalacittam. Tassa hi satipaṭisaraṇam parāyaṇam appattassa pattiya anadhigatassa adhigamāya. Tenāha - “ārakkhapaccupaṭṭhānā”tiādi.

Khandhādibhede anogāḷhapaññānanti pariyattibāhusaccavasenapi khandhāyatanādīsu appatitṭhitabuddhīnam. Bahussutasevanā hi sutamayaññāvahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayaññāṇe ṭhitattā ekamsato paññavā eva nāma hotīti āha - “samapaññāsa...pe... puggalasevanā”ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchadakaññāssa gambhīrabhāvagahaṇanti āha - “gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā”ti. Tañhi ñeyyam tādīsāya paññāya caritabbato gambhīraññācariyam, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīraññācariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha “gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā”ti. Yathā sativapullappatto nāma arahā eva, evam so eva paññāvepullappattopīti āha “arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī”ti. Vīriyādīsupi ese va nayoti.

“Tattam ayokhilaṃ hatthe gamentī”tiādinā vuttapañcavidhabandhanakammakāraṇā niraye nibbattasattassa sabbapaṭhamam karontīti devadūtasuttādīsu, tassā ādito vuttattā ca āha - “pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā”ti. Sakaṭavahanādikāletī ādi-saddena tadanñāmanussehi tiracchānehi ca vibādhanīyakālam saṅgaṇhāti. Ekaṃ buddhantaranti idaṃ aparāparam petesu eva uppajjanakasattavasena vuttam, ekaccānam vā petānam, ekaccatiracchānānam viya tathā dīghāyukatāpi siyāti tathā vuttam. Tathā hi kālo nāgarājā catunnam buddhānam rūpadassāvī.

Evam ānisaṃsadassāvinoti “vīriyāyatto eva sakalalokiyalokuttaravisesādhigamo”ti evam ānisaṃsadassanasīlassa. Gamanavīthinti sapubbabhāgaṃ nibbānagāminim paṭipadam. Saha vipassanāya ariyamaggapaṭipāṭi, sattavisuddhiparamparā vā. Sā hi vaṭṭato niyyānāya gantabbā paṭipadāti katvā gamanavīthi nāma.

Kāyadaḷhībahuloti kāyassa posanapasuto. Piṇḍanti raṭṭhapiṇḍam. Paccayadāyakānam attani kārassa attano sammāpaṭipattiya mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍāya bhikkhāya paṭipūjanā piṇḍāpacāyanā. Nīharantoti pattatthavikato nīharanto. Tam saddam sutvāti tam upāsikāya vacanam paṇṇasāladvāre ṭhitova pañcābhiññātāya dibbasotena sutvāti vadanti. Manussasampatti, dibbasampatti, ante nibbānasampatti tisso sampattiyo. Sitam karontovāti “akiccheneva mayā vaṭṭadukkham samatikkanta”nti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitam karonto eva.

Alasānam bhāvanāya nāmamattampi ajānantānam kāyassa posanabahulānam yāvadattham paribhuñjitvā seyyasukhādiṃ anuyuñjantānam tiracchānakathikānam dūratova vajjanaṃ kusītapuggalaparivajjanā. “Divasaṃ caṅkamaṇa nisajjāyā”tiādinā bhāvanārambhavasena āraddhavīriyānam daḷhaparakkamānam kālenakālam upasaṅkamanā āraddhavīriyapuggalasevanā. Tenāha “kucchiṃ pūretvā”tiādi.

Visuddhimagge pana “jātimahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇā”ti idaṃ dvayam na gahitam, “thinamiddhavinodanā, sammappadhānapaccavekkhaṇā”ti idaṃ dvayam gahitam. Tattha ānisaṃsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato. Thinamiddhavinodanam tadadhimuttatāya gahitam, vīriyuppādane yuttapayuttassa

thinamiddhavinodanam atthato siddhameva. Tattha thinamiddhavinodanam kusītapuggalaparivajjana-āraddhavīriyapuggala-sevana-tadadhimuttatāpaṭipakkhavidhamana-paccayūpasamhārasena, apāyabhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakāti daṭṭhabbā.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ “yāva upacārā”ti. Sakalasārīraṃ pharamānoti pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi sakalasārīraṃ pharamāno. Dhammasaṅghaguṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasārīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatīti yojanā. Evaṃ sesaanussatīsu pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāya ca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikattā. Evarūpe kāleti dubbhikkhabhayādīsūti vuttakāle. Samāpattiyā...pe... na samudācarantīti idaṃ upasamānussatiyā vasena vuttaṃ. Saṅkhārānañhi sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tattha sapaññāya pavattanato bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhim āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena saṃsūcitahadayatā lūkhatā. Sā ca tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha “asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve”ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva yathāvuttabodhiaṅgabhūto passaddhisambojjhaṅgo, tassa passaddhisambojjhaṅgassa. Paṇītabhojanasevanatāti paṇītasappāyabhojanasevanatā. Utuiriypāthasukhaggahaṇehi sappāyautuiriypātham gahitanti daṭṭhabbaṃ. Tañhi tividhampi sappāyam seviyamānam kāyassa kallatāpādanavasena cittassa kallataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇam hoti. Sattesu labbhamānam sukhadukkham ahetukanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti ayam dutiyo, ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayam majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa so majjhattapayogo, tassa bhāvo majjhattapayogatā. Ayañhi pahānasāraddhakāyatā-saṅkhātapaṇṇāpassaddhakāyatāya kāraṇam hontī passaddhidvayaṃ āvahati. Eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjana-passaddhakāyapuggalasevanānam tadāvanatā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā ca “paññāvahā”ti vuttā. Samathāvahāpi tā honti samathāvahabhāveneva paññāvahattāti vuttaṃ “vatthuvisada...pe... veditabbā”ti.

Karaṇakosallabhāvanākosallānam nānantariyabhāvato rakkhaṇakosallassa ca taṃmūlakattā “nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā”icceva vuttaṃ. Atisithilavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogamandataṃ appamādavekallañca saṅgaṇhāti. Tassa paggaṇhananti tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuṭṭhāpanam. Vuttañhetam bhagavatā -

“Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnam cittaṃ hoti, kālo tasmim samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnam, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayam hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggiṃ ujjaletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni kaṭṭhāni

pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggaṃ ujjāletunti. Evaṃ, bhante’’ti.

Ettha ca yathāsakaṃ āhārasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṃ vibhāvitā eva.

Accāraddhavīriyatādīhīti ādi-saddena paññāpayogabalavataṃ pamoduppilāvanañca saṅgaṇhāti. Tassa niggaṇhananti tassa uddhatassa cittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṃ. Vuttampi cetam bhagavatā -

“Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni...pe... paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti. Evaṃ, bhante’’ti.

Etthāpi yathāsakaṃ āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaraṃ vakkhati. Paññāpayogamandatāyāti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānaṃ alobhappadhānaṃ, sīlaṃ adosappadhānaṃ, evaṃ bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti, anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa yogino cittassa abhiruciṃ na uppādeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti. Tathā bhāvanāya sammadeva vīthipaṭipattiyā abhāvena upasamasukhaṃ na vindati, tenapi cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tena vuttaṃ “paññāpayoga...pe... nirassādaṃ hoti’’ti.

Tassa saṃveguppādanañca pasāduppādanañca tikicchananti taṃ dassento “aṭṭha saṃvegavatthūnī’’tiādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṃ sugatiyaṃ duggatiyañca hontīti tadanñameva pañcavidhabandhanādikhuppiśādiaññamaññavibādhanādihetukaṃ apāyadukkhaṃ daṭṭhabbaṃ. Tayidaṃ sabbaṃ tesam tesam sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visuṃ gahitāniyeva. Ye pana sattā āhārūpajīvino tattha ca utṭhānaphalūpajīvino, tesam aññehi asādhāraṇaṃ jīvikadukkhaṃ aṭṭhamam saṃvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṃ. Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanāti ayaṃ sampahaṃsitabbasamaye vuttanayena saṃvegajananavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṃsanā, saṃvegajananapubbakapasāduppādanena bhāvanācittassa tosanātiattho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgama.

Alīnantiādīsu kosajjapakkhikānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya alīnaṃ, uddhaccapakkhikānaṃ anadhimattatāya anuddhataṃ, paññāpayogasampattiyaṃ upasamasukhādhigamena ca anirassādaṃ, tato eva ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannañca. Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatāya ca niggahe, anirassādatāya sampahaṃsane na byāpāraṃ āpajjati. Alīnānuddhaccatāhi ārammaṇe

samappavattaṃ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṃ, samappavattiyā vā alīnaṃ anuddhataṃ, samathavīthipaṭipattiyā anirassādanti daṭṭhabbaṃ. Ayaṃ vuccati samaye ajjupekkhanatāti ayaṃ ajjupekkhitabbasamaye cittassa paggahaniggahasampahaṃsanesu byāvaṭatāsāṅkhātāṃ paṭipakkaṃ abhibhuyya upekkhanā vuccati. Esāti samādhijhaṅgo anuppanno uppajjati. Arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti etena nippariyāyato samādhivepullappatto pi arahā evāti dasseti.

Anurodhavirodhapahānavasena majjhatabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmīṃ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhatabhāvo visayavasena duvidhoti āha “sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā”ti. Tadubhayavasena cassa virujjhaṇaṃ passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṃ dassento “sattamajjhattatā”tiādimāha. Tathā hissa sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanaṃ “uppattiyā kāraṇa”nti vuccati. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakko, tato rāgabahulassa puggalassa upekkhā “visuddhimaggo”ti vuccati. Dvīhākārehiṭi kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. Dvīhevāti avadhāraṇaṃ saṅkhārasahitāya saṅkhyāsamānatāya dassanattaṃ. Saṅkhyā eva hettha samānaṃ, na saṅkhyeyyaṃ sabbathā samānanti. Assāmikabhāvo anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṃ aññaṃ vā kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. Anaddhaniyanti, na addhānakkhamaṃ, na ciraṭṭhāyi ittaraṃ aniccanti attho. Tāvakālikanti tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti. Mamāti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati. Dhanāyantāti dhanaṃ dabbhaṃ karontā. Assāti upekkhāsambojjhaṅgassa arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti. Tathā hi arahato eva chaḷaṅgupekkhānipphatti.

Asubhārammaṇā dhammāti asubhappakārā asubhahjānassa ārammaṇabhūtā dhammā. Kāmaṃ indriyabaddhāpi kesādayo asubhappakārā eva, visesato pana jigucchitabbe jigucchāvahe gaṇhanto “dasā”ti āha. Yathā manasikaroto sabhāvasarasato tattha asubhasañña santiṭṭhati, tathā pavatto manasikāro upāyamanasikāro. Asubhe asubhapaṭikkūlākārassa uggaṇhanaṃ, yathā vā tattha uggahanimittaṃ uppajjati, tathā manasikāro asubhanimittassa uggaho. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanā asubhabhāvanānuyogo.

Manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ suṭṭhu susaṃvaraṇe sati avasaraṃ alabhanto kāmacchando pahīyateva, tathā bhojane mattañño mitāhārassa thinamiddhābhibhavābhāvā otāraṃ alabhamāno kāmacchando pahīyati. Yo pana āhāre paṭikkūlasaññaṃ tabbipariṇāmassa tadādhārassa tassa ca udariyabhūtassa ativiya jegucchataṃ, kāyassa ca āhāratīṭṭhakataṃ sammadeva jānāti, so sabbaso bhojane pamāṇassa jānanena visesato bhojane mattaññū nāma. Tassa kāmacchando pahīyateva, aṭṭhakathāyaṃ pana appāhārataṃyeva dassetuṃ “catunna”ntiādi vuttaṃ. Asubhakammikatisatthero dantaṭṭhidassāvī. Pahīnassāti vikkhambhanavasena pahīnassa. Abhidhammapariyāyena sabbopi lobho kāmacchandanaīvaraṇanti “arahattamaggena āyatīṃ anuppādo”ti vuttaṃ.

Mejjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, hitesī puggalo, tasmīṃ mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, hitesitā. Sā eva paṭipakkhato cetaso vimuttīti mettācetovimutti. Tattha mettāyanassa sattesu hitapharaṇassa uppādanaṃ pavattanaṃ mettānimittassa uggaho. Tenāha “odissakā”tiādi.

Tattha attapiyasahāyamajjhattaverivasena odissakatā. Sīmāsambhede kate anodissakatā. Ekādidisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggaṇhane veditabbā. Uggaho yāva upacārā daṭṭhabbo. Uggahitāya āsevanā bhāvanā, sabbā itthiyo purisā ariyā anariyā devā manussā vinipātikāti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā, aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā, ekekāya disāya sattādiitthādiaverādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca odhisoparaṇamettā. Sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannāti etesaṃ vasena pañcavidhā. Ekekaṃ averā hontu, abyāpajjā, anīghā, sukhī attānaṃ pariharantūti catudhā pavattiyā vīsatividhā anodhisoparaṇamettā, taṃ sandhāyāha - “odhiso...pe... bhāventassapī”ti. Tvaṃ etassātiādīnā kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ dasseti. Paṭisaṅkhāne tṭhitassāti kodhe yathāvuttassa ādīnavassa tappaṭipakkhato akodhe mettāya ānisaṃsassa ca paṭisaṅkhāne sammadeva jānane. Sevantassāti bhajantassa byāpādo pahīyati.

Atibhojane nimittaggāhoti āhārassa adhiḥkabhojane thinamiddhassa nimittaggāho, “ettake bhutte thinamiddhaṃ uppajjati, ettake no”ti thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāhoti attho. Divā sūriyālokanti divā gahitanimittaṃ sūriyālokaṃ, rattiyaṃ manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṃ vīriyanissitattā vuttaṃ “dhutaṅganissitasappāyakathāyapī”ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṃ cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti tadubhayassa pahānakāraṇaṃ dassento bhagavā - “atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo”tiādīmāha. Tasmā bāhusaccādi tassa pahānakāraṇanti dassetuṃ “apica cha dhammā”tiādīmāha. Tattha bahussutassa ganthato, atthato dhammaṃ vicārentassa attavedādipaṭilābhasambhavato vikkhepo na hoti. Yathāvihitapaṭipattiyā yathādhammaṃ paṭikārapattiyā ca vipaṭṭisāro anavasarovāti “bāhusaccenapī...pe... uddhaccakukkuccaṃ pahīyati”ti vuttaṃ. Yadaggena bahussutassa paṭisaṅkhānavato uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi taṃ pahīyatīti daṭṭhabbaṃ. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṃ āvahatīti cetaso vūpasamakarattā uddhaccakukkuccassa pahānakārī vuttā, vuddhabhāvaṃ pana anapekkhitvā vinayadharā kukkuccavinodakā kalyāṇamittāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca bhikkhūnaṃ yebhuyyena kukkuccaḥetuko hotīti “kappiyākappiyapariṇipucchābahulassā”tiādīnā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. Pahīne uddhaccakukkucceti niddhāraṇe bhummaṃ. Kukkuccassa domanassasahagatatā anāgāmimaggena āyatiṃ anuppādo vutto.

Kusalākusalā dhammātiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Kāmaṃ bāhusaccapariṇipucchakatāhi aṭṭhavatthukāpi vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā vuttaṃ “tīṇi ratanāni ārabbhā”tiādi. Vinaye pakataññutāya ca sati sikkhāya kaṅkhāya asambhavo eva, tathā ratanattayaguṇāvabodhe sati pubbantādīsu saṃsayassāti āha - “vinaye”tiādi. Okappaṇīyasaddhā saddheyyavatthuṃ anupavisitvā viya adhimuccanaṃ, taṅca tathā adhimokkhuppādanameva. Saddhāya ninnapoṇapabbhāratā adhimutti. Arahattena kūṭaṃ gaṇhi sattapi bojjhaṅge vitthāretvā desanāya osāpitattā.

Āhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pariyāyasuttavaṇṇanā

233. Sambahulāti vuccanti saṅghasamaññāya abhāvato. Tato paranti tiṇṇaṃ janānaṃ upari saṅgho catuvaggakaraṇīyādisaṅghakammavasena kammappattattā. Pavisimsūti bhāvinī pavisane bhūte viya katvā upacārena vuttanti āha - “paviṭṭhā”ti. Bhāvinī hi bhūte viya upacāro. Tenāha - “te panā”tiādi, te pana bhikkhūti attho. Puna te panāti titthiyā titthiyasāvakā ca.

Imasmiṃ paññāpaneti “pañca nīvaraṇe pahāyā”tiādinayappavatte imasmiṃ pakāre atthapaññāpane. Visissati aññamaññato pabhijjatīti viseso, bhedo. Svāyaṃ idha antogadhādhikabhāvo adhippetoti āha - “ko visesoti kiṃ adhika”nti. Adhikaṃ payasanaṃ payuñjananti adhippayāso, adhippayogo. Nānā karīyati etenāti nānākaraṇaṃ, bhedoti āha - “kiṃ nānatta”nti. Dutiyapadeti “anusāsaniyā vā anusāsani”nti etasmiṃ pade. Eseva nayoti yathā paṭhamasmiṃ pade atthayojanā, evaṃ dutiyapadepi yojetabbā.

Tiṇi ṭhānānīti devamārabrahmatṭhānāni tiṇi “sadevake loke”tiādinā loke pakkhipitvā. “Sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāyā”ti dve ṭhānāni. “Pajāyā”ti ettha pakkhipitvā iti pañcahi padehi. Uddesanti uddisittabbaṃ. Gaṇananti eko kāmaccchandoti gahetabbataṃ gacchati. Attano hatthapādādīsūti nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ samudāyaṃ ārabba paṭighassa uppajjanato. Attano khandhesu vimati “ahaṃ nu khosmī”tiādinā.

Kiñcāpi sabbaṃ vīriyaṃ cetasikameva, yaṃ pana kāyakammādhittānādivasena manasi kāyikapayogasamuṭṭhāpanaṃ vīriyaṃ kāyikanti laddhapariyāyanti tato visesetvā cetasikanti yathādhippetadutiyatādassanatthaṃ. Yadi pi yathākappitairiyāpathasandhāraṇavasena pavattamānaṃ vīriyaṃ kāyassa tathāpavattassa paccayabhūtanti na sakkā vuttaṃ, tathāpi na tādiso kāyapayogo, tadā pavatto natthīti vuttaṃ “kāyapayogaṃ vinā uppannavīriya”nti. Satisambojjhaṅgasadiso vāti iminā ajjhattike saṅkhāre ajjupekkhanavasena pavattā ajjhattadhammesu upekkhātiādinayaṃ atidisati.

“Missakabojjhaṅgā kathitā”ti vatvā tamatthaṃ vibhāvetuṃ “etesū”tiādi vuttaṃ. Caṅkamantenapi ariyamaggaṃ adhigantuṃ sakkāti katvā vuttaṃ “maggaṃ apattaṃ kāyikavīriya”nti. Bojjhaṅgā na labbhantīti nipariyāyabojjhaṅgā na labbhantī. Bojjhaṅge uddharanti pariyāyatoti adhippāyo. Sesāti bahiddhādhhammesu sati-dhammavicaya-upekkhā-cetasika-vīriya-savitakka-savicāra-pīti-samādhī dve passaddhiyo ca. Ayaṃ pana nayo pacurappavattivasena aṭṭhakathānayeneva vutto. Theravādasena pana avitakkaavicāramattā pītisamādhisambojjhaṅgā rūpāvacarāpi atthīti tepi gahetvā dasa missakāva hontīti vattabbaṃ siyāti.

Pariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aggisuttavaṇṇanā

234. Loṇadhūpananti loṇaṅca dhūpanaṅca loṇadhūpanaṃ. Yodhakammanti yodhapuggalena kattabbaṃ kammaṃ. Mantakammanti rājakiccamantanāṃ. Paṭihāraṇakammanti rañño santikaṃ āgatānaṃ vacanaṃ rañño nivedetvā tato nesaṃ paṭiharaṇakammaṃ. Tasmāti sabbatthikattā satiyā. Evaṃ “satiṅca khvāha”ntiādikaṃ avoca. Pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgāva kathitā paggahaniggahavinoditattā.

Aggisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mettāsahagatasuttavaṇṇanā

235. Kīdisā gati nibbatti etissāti kiṃgatikā, kiṃniṭṭhāti vuttaṃ hoti. Kīdisī paramā uttamā koṭi etissāti kiṃparamā. Kīdisaṃ phalaṃ ānisaṃsaṃ udayo etissāti kiṃphalā. Saṃsaṭṭhaṃ sampayuttanti idaṃ sahaḡata-saddassa atthadassanamattaṃ, idha pana mettājhānaṃ pādaḡaṃ katvā vipassanāpubbabhāḡabojjhaṅḡa ca “mettāsahaḡataṃ satisambojjhaṅḡa”ntiādinā vuttāti veditabbaṃ. Sabbatthāti sabbesu bojjhaṅḡesu sabbesu ca brahmavihāresu.

Paṭikūleti virajjati paṭikūlaṃ, anittthaṃ. Na paṭikūlaṃ appaṭikūlaṃ, ittthaṃ. Tenāha “ittthe vatthusmi”nti. Etthāti appaṭikūlavatthusmiṃ. Evarianti paṭikūlasaṅḡi. Satte appaṭikūle asubhapharaṇaṃ, saṅkhāre appaṭikūle aniccanti manasikāraṃ karonto. Asubhāyāti asubhasaṅḡāya. Aniccato vā upasaṃharati aniccanti manasikāraṃ pavatteti. “Eseva nayo”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “appaṭikūlapaṭikūlesū”tiādi vuttaṃ. Chaḡaṅgupekkhanti chasu ārammaṇesu pahīnānurodhassa uppattiyā chaḡaṅgavantaṃ upekkhaṃ.

Mettāyāti mettābhāvanāya. Paṭikūlādīsu vatthūsu icchitavihārena viharituṃ samatthata ariyānaṃ eva, tattha ca arahato eva ijjhanato ariyiddhi nāma. Tassā ariyiddhiyā ca dassitattā desanā vinivaṭṭetabbā pariyosānetabbā siyā. Arahattaṃ pāpuṇituṃ na sakkoti indriyānaṃ aparipakkattā nikantiyā ca duppariyādānato. Ayaṃ desanāti “mettāsahaḡataṃ bojjhaṅḡaṃ bhāveti”tiādinā ayaṃ desanā āradhā. Yo hi mettājhānaṃ pādaḡaṃ katvā sammasanaṃ ārabhitvā arahattaṃ pāpuṇituṃ asakko parisuddhesu vaṇṇakasiṇesu vimokkhasaṅkhātaṃ rūpāvacarajjhānaṃ nibbatteti, taṃ sandhāyāha bhagavā - “subhaṃ kho pana vimokkhaṃ upasampajja viharati”ti.

Subhaparamanti subhavamokkhaparamaṃ. Idha loke eva paṇḡa assa. Tenāha “lokiyapaṇḡassāti attho”ti. Arahattaparamāva mettā arahattamaggassa pādaḡattā. Karuṇādīsupi eseva nayoti karuṇādijhānaṃ pādaḡaṃ katvā saṅkhāre sammasanto arahattaṃ pattuṃ sakkoti, tassa arahatthaparamā karuṇā hoti, evaṃ muditāupekkhāsupi vattabbanti imamatthaṃ atidisati. Puna desanārambhapayojanaṃ pana “iminā nayaṇā”ti heṭṭhā atidiṭṭhameva.

Subhaparamāditāti mettākaruṇāmuditāupekkhānaṃ subhaparamatā ākāsaṇācāyatanaparamatā, viṇḡṇāṇācāyatanaparamatā, ākiṇcaṇḡāyatanaparamatā. Tassa tassāti subhavamokkhassa heṭṭhā tiṇṇaṃ arūpajjhānānaṃ yathākkamaṃ upanissayattā. Appaṭikūlaparicayāti ittthārammaṇe manasikārabahulīkāra. Appakasirenevāti sukheṇeva. Tatthāti visuddhatāya ittthesu vaṇṇakasiṇesu. Cittanti bhāvanāmayacittaṃ pakkhandati appanāvasena. Tato paranti tato subhavamokkhato paraṃ vimokkhānaṃ upanissayo nāma na hoti, mettāsahaḡatabhāvo daṭṭhabbo.

Sattadukkhaṃ samanupassantassāti daḡḡena abhihaṭappattarūpahetuṃ sattesu uppajjanakadukkhaṃ ṇāḡena vīmaṃsantassa. Tayidaṃ rūpanimittakaṃ sattesu uppajjanakaṃ dukkhaṃ ṇāḡena karuṇāvihārisa visesato pakkhandatīti katvā vuttaṃ “appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandatī”ti, na pana sabbaso arūpe ānisaṃsadassanato.

Viṇḡṇaṃ samanupassantassāti idaṃ pāmojjagahaṇamukhena tannissayaviṇḡṇassa gahaṇaṃ sambhavatīti katvā vuttaṃ. Viṇḡṇaggahaṇaparicittanti vuttanayena viṇḡṇaggahaṇe paricittaṃ.

Upekkhāvihārissāti upekkhābrahmavihāraṃ viharato. Ābhogābhāvatoti sukhādivasena ābhujanābhāvato. Sukha...pe... sambhavatoti sukhadukkhāti paramatthakammaggahaṇe vimukhatāsambhavato. Avijjamānaggahaṇadukkhanti paramatthato avijjamānasattapaññattigahaṇaparicitaṃ tassa tassa abhāvamattakassa gahaṇampi dukkhaṃ kusalampi hoti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mettāsahagatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṅgārasuttavaṇṇanā

236. Paṭhamaññevāti puretaraṃyeva. Asajjhāyakatānaṃ mantānaṃ appaṭibhānaṃ pageva paṭhamaraṃyeva siddhaṃ, tattha vattabbameva natthīti adhippāyo. Pariyuṭṭhānaṃ nāma abhibhavo gahaṇanti āha - “kāmarāgapariyuṭṭhitenāti kāmarāgagahitenā”ti. Vikkhambheti apanetīti vikkhambhanaṃ, paṭipakkhato nissarati etenāti nissaraṇaṃ, vikkhambhanañca taṃ nissaraṇaṇcāti vikkhambhananissaraṇaṃ. Tenāha - “tatthā”tiādi. Sesapadadvayepi ese va nayo. Attanā araṇiyo pattabbo attattho, tathā parattho veditabbo.

“Aniccatō anupassanto niccasaññaṃ pajahatī”tiādīsu byāpādādīnaṃ anāgatattā abyāpādavāre tadanissaraṇaṃ na gahitaṃ. Kiñcāpi na gahitaṃ, paṭisaṅkhānavasena pana tassa vinodetabbatāya tadanissaraṇampi labbhatevāti sakkā viññātuṃ. Ālokasaññā upacārappattā, appanāppattā vā, yo koci kasiṇajjhānādibhedo samatho. Dhammavavattānaṃ upacārappanāppattavasena gahetabbā.

Kuthitoti tatto. Usmudakajātoti tasseva kuthitabhāvassa usmudakataṃ accuṇḥataṃ patto. Tenāha “usumajāto”ti. Tilabījākādibhedenāti tilabījākakaṇṇikakesarādibhedena. Sevālena...pe... paṇakenāti udakapicchilena. Appasanno ākulatāya. Asannisinno kalaluppattiyā. Anālokaṭṭhāneti ālokarahite ṭhāne.

Saṅgārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Abhayasuttavaṇṇanā

237. Ekaṃsena bhagavā nīvaraṇāti ekaṃsato eva bhagavā ete dhammā nīvaraṇā citte kusalappavattiyā nīvaraṇato. Kāyakilamathoti kāyaparissamo, so pana aṭṭhuppattiyā paccayattā “daratho”ti vutto. Cittakilamatho tappaccayajāto daṭṭhabbo. Tenāha - “tassa kirā”tiādi. Cittadarathopi paṭippassambhīti ānetvā sambandho. Maggenevāti yathādhigatena ariyamaggeneva. Assāti abhayassa rājakumārassa. Etaṃ kāyacittadarathadvayaṃ.

Abhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sācchavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ānāpānavaggo

1. Aṭṭhikamahapphalasuttādivaṇṇanā

238. Uppannasaññāti saññāsīsenā upacārajjhānaṃ vadati. Tenāha “taṃ paneta”ntiādi. Chavicammampi upaṭṭhātīti idaṃ saviññāṇakaṃ aviññāṇakampi kāyasāmaññato gahetvā vuttaṃ. Sati vā upādiseseti ettha upādiyati attano ārammaṇaṃ gaṇhātīti upādi, upādānaṃ, etassa ekadese appahīne satīti attho.

8. Nirodhavaggo

1-10. Asubhasuttādivaṇṇanā

248-257. Anabhiratinti anabhiramaṇaṃ anapekkhitaṃ. Accantanirodhabhūte nibbāne pavattasaññā nirodhasaññā. Tattha sā maggasahagatā lokuttarā, yā pana nibbāne ninnabhāvena pavattā, upasamānussatisahagatā ca, sā lokiyāti āha - “nirodhasaññā missakā”ti. “Tesaṃ navasū”tiādi pamādapāṭho. “Ekādasasu appanā hoti, nava upacārajjhānikā”ti pāṭho gahetabbo. Vīsati kammaṭṭhānānīti idampi idhāgatanayo, na visuddhimaggādīsu āgatanayo. Ettha ca ārammaṇādīsu yathāyogaṃ appanaṃ upacāraṃ vā pāpuṇitvā arahattappattassa pubbabhāgabhūtā vipassanāmaggaḥ bojjhaṅgā kathitā.

Nirodhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgasamuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 3. The Collection of the Connected Discourses - Subcommentaries. 5. Subcommentary on the Great Book. 2. Connected Discourses on the Factors of Enlightenment Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org